

Del grup a la comunitat. El poder de la paraula

Teresa Zamanillo Peral¹

Resum

En aquest article s'aborden les evidències que condicionen la nostra vida (solitud, aïllament, consum, desigualtat, competitivitat, etc.) i que han format unes pautes de conducta que suposen importants inconvenients per treballar amb grups. Per tal de contrarestar la inèrcia que ens envolta, es tracten els aspectes fonamentals de la construcció dels grups: la necessitat d'unir les nostres forces, sense perdre el progrés aconseguit pel desenvolupament d'una autonomia que pot fer-nos més lliures. Amb el propòsit de conèixer el què i el com de la intervenció amb grups, aquest treball s'endinsa en l'ètica professional i en les línies metodològiques mitjançant l'anàlisi d'una sessió de grup.

Paraules clau: Aïllament, inèrcia, autonomia, intervenció amb grups, empatia, ètica professional.

Per citar l'article: ZAMANILLO, Teresa. "Del grupo a la comunidad. El poder de la palabra", en *Revista de Treball Social*, núm. 201 (abril 2014). Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. Pàgines 50-64. ISSN 0212-7210.

Abstract

This article addresses the evidences that influence our life (loneliness, isolation, consumption, inequality, competitiveness, etc.) and which have formed patterns of behavior that represent important drawbacks to working with groups. In order to counter the inertia that surrounds us all, the fundamental aspects of building groups are treated: the need to join forces without losing the progress achieved by the development of an autonomy that can make us free. With the purpose of knowing the why and how of intervention with groups, this work also explores professional ethics and methodological lines within a group session.

Key words: Isolation, inertia, autonomy, group intervention, empathy, professional ethics.

¹ Doctora en Ciències Polítiques i Sociologia. Catedràtica jubilada de la Facultad de Trabajo Social de la Universidad Complutense de Madrid. Correu electrònic: mtzpgcamino@gmail.com

Introducció

En aquest treball em dispo a resumir la tesi titulada *Teoria i pràctica de l'aprenentatge per interacció en petits grups* (maig 2002) i els treballs que he publicat sobre aquesta matèria des que em vaig desprendre del llibre de *Treball Social amb grups i pedagogia ciutadana*, al juny de 2008, fins al juny d'aquest any, en què vaig publicar un article al bloc de Joaquín Santos. Però, abans, en aquesta introducció, vull donar una breu explicació de per què vaig triar la intervenció amb grups com a matèria de coneixement.

No hi ha cap necessitat d'afegir, però hi insistiré una vegada més, que per coneixement no em refereixo al saber teòric en si mateix sinó al coneixement per a l'acció. El concepte marxista de *praxi*, que, com bé se sap, es refereix a la interacció entre teoria i pràctica, és el que millor ho explica. La praxi o acció en grec no és un problema ontològic, o epistemològic, ja que no hi pot haver coneixement al marge de l'acció. Però seguim el rastre de Kurt Lewin amb la seva famosa frase de "No hi ha res més pràctic que una bona teoria", fins remuntar-nos als filòsofs del pragmatisme nord-americà, en el qual cal destacar, segons Ferrater Mora, el següent postulat: l'únic criteri de veritat d'un judici és la seva utilitat pràctica. En el vast camp de les ciències socials és la investigació activa o investigació compromesa que es porta a terme mitjançant l'observació participant el que forma el nucli d'aquest coneixement. És aquella tècnica que involucra l'investigador amb els informants, en el medi en què es desenvolupa la investigació, i durant la qual es recullen dades de mane-

ra sistemàtica. En treball social tenim la gran influència de la filosofia de l'educació en Freire, que inspira els mètodes de participació de la població en les decisions que els afecten, o les propostes més actuals dels mètodes dialògics en què conflueixen models terapèutics o d'investigació sociològica. En totes aquestes perspectives metodològiques és el poder transformador de la paraula que mostra els seus senyals d'identitat. En la proposta que jo faig, el nucli es troba en la reflexió en grup.

Els antecedents de la meua elecció es basen en determinats aspectes que han conformat la meua personalitat i que van fundar en mi imatges i prenoacions sobre les relacions interpersonals en grup (família nombrosa, internat com a lloc de solitud compartida, grups d'amics i de col·legues, etc.). Em vaig descobrint a mi mateixa en el diàleg amb els altres, en els grups formats per les persones més significatives, compartint pensaments i emocions. D'aquesta manera la meua ment es va creant en la polifonia de milers de veus. Dels grups rebo coneixement, ajuda per al camí de la vida i per prendre decisions. Per això també quan escric ara ho faig amb moltes persones.

Així és com es va configurant la meua elecció per formar-me un any en Grups operatius, un any en Gestalt i cinc anys en Psicodrama. Aviat vaig necessitar experimentar la pràctica per establir aquest diàleg necessari amb la teoria, i des de l'any 1996 començo a fer classes de grup, temps en què es produeix la meua màxima experiència de la praxi. Per no perdre el fil de la reflexió, començo des del primer moment a supervisar-me amb una psicòloga psicodinàmica, perquè necessitava entrar en un diàleg que m'ajudés a controlar les hipòte-

sis que anava elaborant, amb el propòsit de fer una observació controlada. El grup que hi ha al meu cap va anar redefinint les seves premisses cada vegada més rigorosament, no sense abandonar el dubte que sempre hi és. Sé que si abandono el dubte i em sento en la raó, m'aïllaré, o el mal d'esquena, glossant un antic acudit d'El Roto, m'envairà amb greu risc de la meua salut mental.

Aquest treball es divideix en quatre parts, amb l'estructura següent: en el primer apartat s'aborden les evidències fonamentals que condicionen la nostra vida, la dels individus que avui ens veiem embolicats en l'ordre/desordre neoliberal: la solitud, l'aïllament, el consum individual, la desigualtat, les dificultats de participació, la màxima competitivitat, etcètera. Parlar de la construcció de grups sense tenir en compte el context en què ens sentim profundament lligats i que ens endormisca, no seria rigorós. No podem caminar alegrement en la vida professional amb il·lusions vanes. Avui és molt difícil fer grups, perquè, més o menys, totes i tots estem exposats a l'alienació de l'individualisme negatiu.

En el segon apartat es tracten els aspectes fonamentals de la construcció dels grups que estem vivint en aquests moments d'evolució cap a una societat en la qual els individus necessitem unir les nostres forces, sense perdre el progrés aconseguit pel desenvolupament d'una autonomia que ens fa lliures. El treball en comú, la construcció d'equips, l'enfortiment dels vincles, el desig d'aconseguir el millor d'un mateix cooperant, el compromís personal, la formació dels hàbits del cor i el procés d'individuació formen les línies d'aquest punt.

El tercer apartat està dedicat a qüestions d'ètica professional, ja que avui la teoria i la pràctica no poden donar l'esquena a aquesta important dimensió del coneixement en el sentit més ampli. L'aprenentatge de la cura d'un mateix, dels altres i de les institucions, l'ètica intersubjectiva, el compromís ètic-polític, l'emancipació i la transformació sociopolítica són els eixos del contingut.

I, finalment, s'ofereixen línies metodològiques que acaben en l'anàlisi d'una sessió de grup amb el propòsit de brindar al lector el què i el com de la intervenció amb grups. Són temes que tracten sobre la recerca de la veritat científica, en tota l'extensió de l'enunciat, mitjançant l'aprenentatge de l'observació i de l'escolta en la comunicació, la reflexió constant per crear una hipòtesi en la trobada amb els altres, la comprovació de les hipòtesis en la comunicació i el procés d'autoconeixement en la dinàmica intersubjectiva.

1. La societat individualitzada

Per què hem de quedar-nos tan sols? Quina necessitat hi ha? Es nodreix potser el planeta de la solitud dels éssers humans per seguir rotant?, es pregunta Marukami en l'últim llibre seu que he llegit, *Spunik, el meu amor*. No sé res d'això. Però sí sabem que l'aliment de la societat neoliberal d'avui és, en la seva essència, l'individualisme i el consum.

Però què és l'individualisme? Quan i d'on neix? Sovint es pensa que es tracta d'alguna cosa recent, però la seva gestació data de diversos segles enrere. És la Il·lustració el que va moure els homes il·lustrats a alliberar la ciència dels lligams

dels dogmes metafísics, dels prejudicis morals, de les supersticions religioses; va ser el triomf de la llum de la raó sobre la foscor de les creences.

Kant, en la seva resposta a la pregunta: què és la il·lustració? (1784), escriu el següent: «La il·lustració és l'abandó per l'home de l'estat de minoria d'edat que s'ha d'atribuir a si mateix. La minoria d'edat és la incapacitat de valer-se del propi intel·lecte sense la guia d'un altre. La minoria és imputable a si mateix, quan la seva causa no consisteix en la falta d'intel·ligència, sinó en l'absència de decisió i de valentia per servir-se del propi intel·lecte sense la guia d'un altre. Tingues la valentia d'utilitzar la teva pròpia intel·ligència! Aquest és el lema de la il·lustració.» Aquest és el nucli del liberalisme de l'època, que no del neoliberalisme d'avui, al qual farem referència en breus minuts.

La il·lustració, en un sentit ampli, promou l'autonomia de la raó i la possibilitat que el pensament pugui ser conduït cap a un progrés continu; perseguir des de sempre l'objectiu de treure la por als homes i convertir-los en amos de si mateixos. Els conceptes d'*autonomia* i *emancipació* s'inauguren amb els filòsofs de la Il·lustració. Es tracta de fer-nos responsables dels nostres actes i augmentar el nostre poder sobre les coses del món en el qual volem viure.

En aquest context intel·lectual neix la doctrina del liberalisme econòmic, de manera que recordar-ne la idea central va bé en aquestes breus reflexions. La tesi d'Adam Smith sobre la mà invisible és que cada individu, en perseguir el seu interès individual, contribuirà a l'interès general encara que no s'ho proposi.

■ **La tesi d'Adam Smith sobre la mà invisible és que cada individu, en perseguir el seu interès individual, contribuirà a l'interès general encara que no s'ho proposi.**

La filosofia del liberalisme clàssic va suposar els fonaments de les democràcies actuals, va inspirar les constitucions de molts països, va instaurar la divisió de poders, el laïcisme, i es va oposar a tota forma de despotisme polític. El focus de la seva ideologia va ser que la no-intervenció de l'Estat assegurava la igualtat de condicions de tots els individus. Aquest és un principi del liberalisme. El mercat és el rei, però en defensa una mínima regulació. La il·lustració i el liberalisme van posar els fonaments de l'individualisme però també van contribuir a la construcció de les societats democràtiques d'una manera inigualable.

Però el neoliberalisme ha anat molt més enllà en els seus objectius, ha traspassat totes les fronteres. És la forma última del capitalisme, però el seu salvatgisme no té límits. No creu en cap forma d'intervenció de l'Estat i s'hi oposa. La política obeeix al mercat, els polítics són mers servidors de les directrius dels mercats globalitzats. El que és fonamental de la seva tasca és ajudar a les privatitzacions, això que es va començar a anomenar externalització de serveis. Ja no queda gairebé res per privatitzar... Fins i tot el futbol! "El neoliberalisme ha pres el futbol a la gent i l'ha donat al negoci" (El Diario.es 12/01/2014).

Avui la barreja de l'individualisme amb el neoliberalisme ens impel·leix a viure en

una extraordinària dualitat: ens sentim embolicats inevitablement en mil contradiccions, ens sentim molt sols i enyorem el que és comunitari perquè ens dona seguretat, ens assegura els vincles que necessitem per sentir-nos persones estimades i acompanyades. Però volem seguir controlant la nostra vida, sense ulls que ens mirin i ens jutgin, això que es fa al món comunitari tradicional; ens rebel·lem contra l'individualisme però volem ser amos de nosaltres mateixos. Però no és possible conjuguar llibertat i seguretat, ens adverteix Bauman.

A més, és bo que ens endinsem en la nostra consciència, aquesta que ens recorda la nostra participació en el món que habitem. Porto a col·lació un gran acudit de El Roto per il·lustrar el que estic dient: a la vora d'un avenc immens un li pregunta a un altre que per què hi és aquest abisme. L'altre li respon: el cavem tu i jo, no te'n recordes? Això és el que oblidem sempre, que el que tenim i ens horroritza ho hem fet entre tots. En resum, i tenint en compte la breu anàlisi precedent, el problema que avui se'ns planteja és de quina manera podem acceptar que l'individualisme ha vingut per quedar-se, però alhora volem seguir sent individus, autònoms, i amb poder sobre les nostres vides.

Avanço una possible resposta que es troba en el llibre de grups del qual extrec les principals reflexions de tots els meus treballs sobre grups: INDIVIDUALMENT PERÒ JUNTS, proposa Bauman. Aquesta és una manera d'exercir un individualisme positiu, perquè el negatiu –al qual ens arrossega la marea del neoliberalisme– no el volem ja que ens aïlla dels altres, que necessitem; produeix alienació i solitud extrema.

Podem acabar sostenint que el liberalisme tenia ideologia, mentre que el neoliberalisme no en té cap, només té una deïtat, els diners. L'individu serveix com a objecte per ser manipulat en nom del major consum i acumular així més diners, en mans d'uns pocs.

Per aquestes raons, ara el més important és dialogar entre tots per construir de quina manera podem rescatar el millor de nosaltres mateixos, és a dir, els vincles que ens uneixen inexorablement els uns amb els altres per construir una vida social més valuosa.

En el llibre de grups vaig comunicar el meu gran desig: el de transmetre al lector la necessitat d'intervenir amb grups. Perquè una societat en la qual la individualització progressiva s'institucionalitza veloçment, no suposa que no tinguem punts en comú, malgrat la nostra autosuficiència il·lusa; hem de reconèixer que encara podem fer alguna cosa junts, conservant la nostra individualitat. I no només hem de conservar-la, sinó augmentar-la, millorar-la, fer-nos individus conscients, perquè sapiguem què és el que fem i per què ho fem, subjectes reflexius, subjectes de poder, capaços de construir la nostra realitat i noves realitats amb altres. Individus, com diu el matrimoni Beck, capaços de “forjar formes creatives noves i políticament obertes als vincles i les aliances” (2003: 63).

2. La construcció del coneixement en grups

Construir allò comunitari en temps d'individualisme, diu José Vicente Hurtado (2010), del Cercle d'Escriptors de Puebla, Mèxic, suposa qüestionar la cultura, les

pràctiques de poder dominants, l'ordre establert i generar alternatives que ens permetin revalorar la riquesa de la convivència amb els altres. Es fa comunitat quan un grup comparteix interessos en comú, que són acordats i fins i tot modificats per la col·lectivitat.

Però, segueix dient, per fer possible la convivència i el creixement com a comunitat són necessàries actituds com ara el respecte, la tolerància, la disposició d'escolta, la capacitat d'exterioritzar els punts de vista, així com sobreposar el benefici del grup sobre el benefici personal. En aquest sentit, les possibilitats de generar experiències on es prengui consciència d'allò comunitari resulta contrari al discurs dominant, en ser experiències que contrasten amb la cultura individualista. Però és només mitjançant el diàleg i la comunicació com podem trobar els milers d'obertures que ens poden proporcionar noves experiències. És al valor de la paraula, al compromís amb la paraula, on podem aproximar-nos a les veritats que necessitem descobrir en aquesta societat tan trencada.

Per això les preguntes bàsiques són: com generar ambients comunitaris promovent aquesta consciència? Com fer experiència d'allò comunitari en circumstàncies sociohistòriques que enalteixen l'individualisme? Com superar el discurs i presentar experiències reals de vida comunitària? Aquestes preguntes que ens fem professionals i estudiosos d'allò comunitari són summament importants en tant que necessitem aportar experiències comunitàries a les ciutats. La proposta és: hem de treballar amb grups perquè les experiències grupals madurin cap a una experiència comunitària.

Per seguir amb aquestes reflexions ens introduïrem en el coneixement del grup. Però és important fer una observació prèvia: hi ha moltes maneres de constituir grups, aquí en classificaré només dues, una mitjançant el fer, modalitat molt comú, que prova de formar grups en què el motiu principal és fer activitats en o amb la comunitat, bé per resoldre assumptes comuns, bé per reivindicar alguna cosa a l'Administració, bé per moltes altres alternatives. Un altre model és el dels grups de reflexió-acció mitjançant el diàleg, als quals al·ludiré en tot aquest epígraf i en el mètode. Però, com es pot desprendre d'aquesta classificació fàcil, la combinació d'ambdues formes de fer grup és la més idònia. Per aquest motiu el grup operatiu té una gran acceptació en moltes zones de Llatinoamèrica.

■ Per apropar-se al coneixement d'un grup en primer lloc cal concebre el grup com un món.

Per apropar-se al coneixement d'un grup en primer lloc cal concebre el grup com un món. I... què és un món? Aquí vaig agafar la idea món del gran pintor Pablo Palazuelo: "El món és com un teixit la trama del qual és dinàmica; que viu, que es transforma contínuament, perquè pensa" (1998: 95). Vaig triar aquesta definició de l'artista al llibre sobre grups perquè són moltes les vegades que he experimentat el món del grup com una cosa que ens transcendeix a totes i tots els que hi estem. Sí, el grup té ànima, té esperit propi. D'aquí que els estudiosos de grups hagin concebut el pensament grupal com una cosa que

emergeix de les relacions que s'estableixen en el grup, cosa molt diferent a l'individu. És ben conegut l'axioma de Kurt Lewin: el grup com un tot és més que la suma de les parts

Em permetré explicar-ho en termes musicals amb les reflexions de Richard Sennett sobre el quintet per a clarinet de Brahms en el seu llibre sobre el RESPECTE. Aquesta és l'obra que vaig triar per a la presentació del llibre al Cercle de Belles Arts de Madrid el 5 de juny de 2008. Del que diu Sennett vaig deduir que les dificultats per tocar aquest quintet es troben totes en la vida dels grups, així com també en la vida en general. Són les dificultats de trobar els nostres acoblaments per aconseguir una convivència més feliç. A continuació, barrejo les reflexions de Sennett sobre el quintet amb les meves sobre els grups:

Els grups creen un espès "brou sonor" al llarg de tot el seu procés. És la textura densa de la seva narrativa la que, el o la coordinador/a, provaran d'aclarir si accepten el desafiament dels seus participants. Però aquests no solen donar gaires pistes sobre les dificultats per les quals passen per acoblar-se. I tampoc s'adonen fàcilment que són ells mateixos, els executants, els que han de solucionar el problema. Per això han de fer-ho inventant rituals per cooperar junts. Han d'aprendre una forma bàsica de cooperació rítmica que comença amb el vincle entre els participants del grup, amb el contacte visual i els gestos corporals per donar-se indicacions uns als altres. La col·laboració entre tots exigeix unes vegades autocontenció i altres expansió i obertura. En contenir-nos fem sentir la nostra presència, que és l'aspecte

més subtil i més positiu de la reserva. En expandir-nos ens obrim als altres, hi confiem. Els executants hauran de resoldre conjuntament aquest problema aprenent a tocar com un de sol, a l'uníson, però aprenent també a retreure's en moments determinats o dominar en altres.

Aquest "brou sonor", com anomena Sennett aquesta composició, és al principi una mica indiferenciat, podríem dir que és una massa. A mesura que transcorren els assajos el que cal fer és deixar que surtin les veus predominants. Això és en el que tots han de col·laborar, tant el que canta com el que acompanya. En Brahms són teixits molt densos i per això cal fer aquest treball de polir per deixar brillar el que realment interessa. El mateix ha de fer-se en els grups, tant si un mateix és part del grup com a membre, com si és coordinador, en aquest cas ha d'ajudar el grup a anar construint la seva unitat, la seva ànima.

Així doncs, de la indiferenciació inicial dels membres d'un grup a la seva individuació connexa, és com es pot resumir el viatge i la bella aventura dels assajos d'un grup que vol fer el seu camí amb intel·ligència. Aquesta és l'analogia amb Brahms que volia destacar. Això implica vinculació, complementarietat, moments d'expansió i de reserva, negociació, resolució de conflictes, etcètera; en fi, la vida mateixa concentrada en una convivència molt contínua. Es tracta d'aconseguir el millor d'un mateix cooperant, i per fer-ho és imprescindible el compromís personal. Aquest és el procés d'un grup. La formació dels hàbits del cor i la individuació són processos que van units.

Ningú ha explicat el procés d'individuació millor que Bowen, que ha estat com-

pletat per Stierlin. Ens referim als conceptes de *diferenciació del si mateix* del primer i *individuació connexa* del segon. La posada en pràctica constant d'aquesta manera de relacionar-se amb els altres ha de dirigir els nostres actes quotidians, cosa fàcil de dir, menys fàcil d'explicar i encara menys de viure. Saber diferenciar-se dels altres en l'acció quotidiana suposa no permetre que el pensament es deixi eclipsar per les emocions que contínuament l'assalten; sobretot a aquells als quals se'ls distingeix com a *romàntics* o *sensibles*.

Aquestes persones tenen dificultats importants per dirigir la seva vida, ja que viuen en un món de sentiments i són molt dependents dels sentiments que els altres experimenten cap a elles, diu Bowen.

Per això, la qüestió és aquesta: tu ets tu i tens les teves necessitats; jo sóc jo i tinc les meves; dos ens hem de reconèixer i respectar com a subjectes que tenen el poder de dirigir la seva vida sense deixar-se pressionar ni dirigir per l'altre. També hem d'aprendre a saber quines d'aquestes necessitats ens les pot compensar l'altre i quines ens pertanyen i hem de fer-nos-en càrrec, aquesta és la base de la complementarietat entre persones. D'aquí la importància d'ajudar els nostres fills, a nosaltres mateixos, els ciutadans amb els qui treballlem, i els nostres amics, a construir un jo fort, aquest *jo mateix* que garanteix i sosté la nostra identitat, aquell que li donarà seguretat i aixopluc i el protegirà del context que l'envolta. Alguns elements del jo mateix són relatats per Stierlin (1997: pàg. 77-94):

- 1) El jo mateix se'ns presenta com un subjecte y objecte d'històries, aquelles històries que ordenen i conserven les nostres experiències vitals;

aquelles que ens donen sentit i orienten la nostra conducta; aquelles històries passades que permeten al subjecte afirmar-se en la seva identitat de manera duradora, al mateix temps que pot posar en qüestió aquesta identitat i arriscar-se a viure noves experiències que la canviaran i enriquiran.

- 2) El jo mateix és també un descobridor i iniciador d'opcions de supervivència. És la força, o l'energia, que empeny les persones a actuar i a reaccionar de manera imprevisible, sorprenent, variable i oberta. En aquest jo mateix es troba la complexa dinàmica motivacional humana.
- 3) El jo mateix entès com a parlament interior es manifesta en les diferents parts d'aquest, les seves característiques essencials i les relacions entre elles. Stierlin anomena aquest sistema parlament intrapsíquic. Hi ha diferents fraccions que lluiten entre si pel reconeixement, el poder i la realització de les seves necessitats; el subjecte ho experimenta com un conflicte interior de vegades de gran intensitat. Si el sistema de govern interior és obert, o més aviat es mostra democràtic, es tolerarà una tensió de conflictes considerable. Mentre que si és rígid o dictatorial, les diferents faccions, anomenades pulsions, interessos, necessitats, etcètera, seran empeses a ocultar-se a l'interior de la psique i perdran la seva capacitat d'establir aquell diàleg intern que permetrà al subjecte dirigir la seva conducta externa amb l'equilibri necessari entre la raó i el cor.

- 4) El jo mateix és un portador de recursos i de solucions a problemes que té l'individu, molts cops en l'inconscient, que poden ser estimulats amb formes de teràpia diferents, que no posen l'accent en la patologia, i ajuden a despertar esperances i a orientar les persones cap al futur, i no cap a un passat que ja no es pot modificar.

L'aprenentatge de la formació del si mateix és un procés fonamental per formar l'educació sentimental, dit en termes clàssics, o la intel·ligència emocional, expressió més moderna. La seva elaboració es forma en la comunicació per mitjà de l'experiència reflexionada. És en aquest espai on es pot conrear el respecte a la llibertat de l'altre, la responsabilitat, l'autonomia, i a prendre decisions personals i compartides. Aquest és el treball amb grups que he portat a terme fins ara.

3. Algunes qüestions sobre ètica de la intervenció social

En aquestes reflexions es troba present també el concepte d'*emancipació*. És un concepte polític l'antecedent més remot del qual s'aprecia en el marxisme, però recentment ens ho recorden els desenvolupaments elaborats per Àgnes Heller. L'emancipació és l'alliberament dels lligams que mantenen alienats els subjectes. En aquest sentit es pot parlar de subjectes subjectats a les condicions imposades pel poder. D'aquí que per a la filòsofa l'emancipació no és completa si no hi ha una consciència del nosaltres que es desenvolupi paral·lelament a la consciència del jo, plantejament fonamental per a la formació ètica i ideològica del coordinador de grups

des del punt de vista que mantinc en els treballs sobre grups que he elaborat fins al moment.

Per contribuir al procés de construcció d'un jo emancipat cal tenir consciència que la construcció de la personalitat es forma en el procés d'individuació, de manera que el coordinador com a persona ha de treballar-se a si mateix en el seu propi coneixement. Per això, s'ha d'aprendre l'art de la distància i del control d'un mateix, tema vital per a l'ésser humà. Aquesta és una qüestió d'autoconeixement tant de l'ètica com del mètode. Es tracta de conèixer com evolucionen els sentiments cap a les persones del grup, ja que la seva complexitat fa que puguem perdre'ns en les mil emocions que ens suscita la dinàmica grupal. L'espai d'intervenció grupal pot anar des de la distància mínima, en la qual el control d'un i de l'altre es fa impossible, i té la seva versió coneguda en el col·leguisme, fins a la diferenciació del si mateix en què s'assoleix la distància necessària per exercir el control amb major racionalitat.

Amb aquestes reflexions convido el lector a fer un exercici de reflexivitat, és a dir, a endinsar-se primer en un mateix, "girar-se sobre si mateix" per "monitoritzar les nostres pròpies accions", en el sentit que li dona Bourdieu. El propòsit que m'anima és conèixer com es posen en joc les necessitats de control extern que es plantegen en la intervenció social. La meua hipòtesi és que si es desconeixen els nostres mecanismes interns és més fàcil dur a terme un control inadequat, sense respecte a l'altre, o rebutjar la funció de control social que, ineludiblement, tenim els treballadors socials.

El col·lega, treballador social o educa-

dor que sent que pot ajudar més i millor a un grup, una persona o família, si treballa el més a prop possible d'ella, sense permetre elaborar l'anomenada *distància terapèutica* –includible per poder generar el control necessari en la relació–, estarà al seu torn creient que aquest és el tipus de relació ideal per dur a terme l'anomenat acompanyament social. No sap que d'aquesta manera no podrà exercir cap control sobre la situació. Tampoc podrà prestar l'ajuda necessària.

Deixar que les nostres emocions ens envaeixin, sense saber que hi entren en joc una gran varietat d'aquestes mateixes emocions, i que la barreja pot ser una bomba de rellotgeria dirigida per la ceguesa emocional, és una conducta molt comú en tots els escenaris en els quals ens movem i que contenen totes les coses que ens acosten o ens allunyen dels altres. Són totes les situacions de la vida en què l'avidesa d'alguna cosa entra a envair-nos emocionalment i no ens permet veure què hi ha en realitat: altres amb necessitats que coincideixen amb les nostres. Els objectes i els diners en les herències és el més comú. Però és tot allò que ve representat per les coses del món, de la vida, de les relacions socials, que si les tractem com a mers objectes no aconseguirem aprofundir en el seu significat: la lluita per l'amor.

Tots necessitem amor, reconeixement, respecte, confiança, seguretat, identificació, empatia, necessitat de llibertat i d'intimitat, etcètera. Però amb distància, perquè quan s'escurça la distància estem impeditos de veure la realitat tal com es presenta. Així es produeixen els punts cecs. Ens deixem embriagar pels nostres sentiments, deixem que dominin la raó, la passió ens

■ **Tots necessitem amor, reconeixement, respecte, confiança, seguretat, identificació, empatia, necessitat de llibertat i d'intimitat, etcètera. Però amb distància, perquè quan s'escurça la distància estem impeditos de veure la realitat tal com es presenta.**

cega, i es fa molt difícil aturar-se i retirar-se, algú ens ha d'ajudar a posar ordre en la nostra ment. Perquè si no reconeixem cadascun d'aquests estats no podem aprendre a manegar les nostres emocions. I el reconeixement passa per aprendre a posar nom a totes aquestes coses. Aquest és un aprenentatge que no es pot fer sol moltes vegades, i la gran dificultat és que ningú ens ensenya això de petits. Ni els nostres pares ni els nostres mestres. D'aquí que en el terreny professional la supervisió és clau per pensar amb ètica en les relacions professionals i saber manegar el poder d'un en equilibri amb el necessari augment de poder de l'altre.

En resum, l'art de la distància i del control sobre un mateix i amb els altres és el programa de l'existència mateixa, el procés d'esdevenir persona, de construir-se com a subjecte no subjectat, un subjecte que decideix què vol fer amb la seva vida. Aquest procés és substancial per anar evolucionant en la individuació connexa amb els altres. I en l'exercici professional, per poder acompanyar les persones amb les quals treballem, són moltes les ocasions en què hem de fer accions de control.

Per completar aquests arguments, i ja que es tracta d'una qüestió relativa tant al

que treballa amb grups com a qui fa Intervenció General, aportaré unes paraules sobre el control professional d'una treballadora social del llibre *Ètica, teoria i tècnica. La responsabilitat política del treball social*. Transcripció directa de la resposta que dona la professional a la pregunta: Com entens la funció de control que tenim els treballadors socials? I, sobre l'ús que fa el professional del poder que li confereix aquest control?

Evidentment existeix en aquest context... però sempre hi ha possibilitats per implicar l'altre en el procés de decisió... explicar-li les alternatives, preguntar com ho veu ell, què considera que seria millor per al seu propi procés, fer-lo participar. Treballo en un context de control, però jo no sóc el jutge ni el policia. Però és evident que el fet que signi allà, que existeixi tot el procés, significa que hi ha un control social sobre les conductes, un límit social. Al principi no m'agradava, em resistia a identificar-me en la meua funció de control, però sóc allà, és inevitable, per què no treure-li el màxim profit?

Una treballadora social que pensa i actua així té una diferenciació del seu si mateix molt activa. Sap distanciar-se de la institució, la qual de vegades la indueix a ser complaent; també sap distanciar-se dels altres professionals que, com cants de sirenes, l'inciten a l'anomenat *consens*; i de les posicions més *dolces* que tenen molts professionals en la seva manera d'actuar amb *comprensió*. No cal dir que comprendre l'altre i treballar amb ell amb límits i control no són posicions en pugna. La clau per a l'exercici del control es troba en implicar l'altre en el procés de decisió, perquè ell també és un subjecte de poder, tot i que es tracti d'una persona que "pretesament"

no sap, o és considerada fràgil. Aquest és el punt crucial en què han de treballar-se a si mateixos els professionals del treball social, ja que... hem de convenir que en moltes ocasions atribuïm a les persones amb les quals treballem debilitats que sí que poden tenir, i tant!, però com qualsevol altre ésser humà que està en aquesta altra franja, en la nostra.

No em puc estendre més en aquest tema, però amb tot això només vull al·ludir a la necessitat d'aprendre a utilitzar el poder en l'àmbit professional. No hem d'apropiar-nos el poder que ens confereix el rol professional que tenim, no com si fos una cosa de la nostra propietat (la pastilla de sabó que diu Norbert Elias). Es tracta més aviat d'usarlo en benefici de l'altre per afavorir el seu procés d'emancipació, és a dir, passar-lo a la població amb la qual es treballa i contribuir amb l'augment de la consciència crítica a la transformació política.

4. El mètode

Provaré d'explicar com he treballat amb grups fins l'any passat, treball, d'altra banda, detallat en la meua tesi doctoral i al llibre *Treball social amb grups i pedagogia ciutadana*. Ara intentaré sintetitzar-lo fent referència a una trobada grupal per tal d'embastar la teoria amb la pràctica, base del mètode.

El mètode amb el qual he treballat té la seva base en l'exercici d'una filosofia pràctica a la manera platònica en el sentit en què ho expressa Carlos García Gual (2006): una manera d'exercitar la política mitjançant el diàleg. Es tracta de convidar les persones a buscar la veritat sense pre-

tendre imposar una doctrina. El seu fonament es troba en la conversa lliure i dirigida pels membres del grup però controlada pel coordinador. Són grups de reflexió-acció. Avui es parla d'aquests mètodes amb el terme de *dialogics*. Això vol dir que aquell ha de permetre l'expressió lliure dels sentiments i de tot allò que passa al camp, però ha d'estar constantment en actitud d'atenció flotant. D'aquesta manera es permet que el discurs del grup flueixi cap a l'aclariment dels temes de més interès i preocupació per als participants. L'observació contínua de la dinàmica del grup (dels continguts i de les relacions que s'estableixen entre els membres entre si i amb la coordinadora) farà que es pugui seguir la línia discursiva amb el propòsit d'associar uns temes amb altres i seguir l'embast que va puntejat per expressions significatives que emergeixen espontàniament i que dirigeixen les converses. Recollir el discurs és una tasca d'associació d'idees, d'interpretació i de devolució elaborada als membres del grup. Els coordinadors han de navegar pels entremons d'una presència en retirada constant. El que es posa en joc és l'art de la distància.

Com es pot adoptar una actitud així, tan paradoxal? Ser en l'aquí i ara, estar present, i alhora ser invisible, no és fàcil. Una de les premisses fonamentals del mètode és que tot es basa en no sentir-nos superiors ni diferents com a éssers humans. Sabem de sobres que tots tenim les mateixes històries sentimentals i emocionals, així com racionals (no m'agrada gens això de no poder designar amb una paraula el que fa referència a allò racional i emocional! Per això, una vegada, fa molt, em vaig inventar en un escrit molt personal pensaments).

I és que... en paraules d'Unamuno: "sent el pensament (i) pensa el sentiment". D'aquesta manera, a través de les identifications que se susciten en el coordinador, se segrega empatia, el mateix que se segrega adrenalina o qualsevol altra substància corporal; així, coordinador i grup flueixen en un corrent continu. Però això és molt difícil de sentir. A les escoles s'educa per *saber-se diferent* i és molt difícil per a l'estudiant exercitar-se en el procés de desmuntar les prenocions que tant de mal fan a la intervenció. Es necessita molta disciplina per tenir una actitud de vigilància epistemològica constant. I amb epistemologia em refereixo al procés de coneixement que posa en marxa el diàleg en la trobada amb el grup.

És un mètode d'ensenyament-aprenentatge. En què consisteix l'aprenentatge? D'una banda, es confronta els participants amb les prenocions que han construït al llarg de tants anys i formen els fonaments de la seva cosmovisió. De l'altra, també nosaltres, coordinadora i observadora, ens confrontem amb la nostra, per això tots i totes aprenem i ensenyem. Com es pot apreciar, he utilitzat el verb en plural; però aquest no és un plural que ens iguali en tots els sentits, ja que els rols de complementaritat entre coordinador i grup estan ben presents. No treballo en la simetria total, tan àmpliament difosa avui en dia. I no treballo així perquè sempre sóc conscient del meu paper, del meu lloc, de la meva delegació, etcètera.

La coevolució amb el grup és un dels punts fonamentals d'aquesta manera de trobar-se amb els altres. L'empatia, com a "participació afectiva" en la trobada, sorgeix arran d'adoptar una actitud d'obertu-

■ **L'empatia, com a “participació afectiva” en la trobada, sorgeix arran d'adoptar una actitud d'obertura existencial amb el món.**

ra existencial amb el món. S'ha de tenir en compte que “només mitjançant l'empatia pot aconseguir-se una comprensió més profunda de certs fenòmens o processos extrasubjectius” (Ferrater Mora). Segurament això no es podrà comprendre si no és amb un exemple.

El treball que vaig fer l'any passat es va desenvolupar en un programa de RMI en una ONG, com a voluntària, amb un grup de dones gitanes de molt baix nivell cultural i econòmic, analfabetes o semi-analfabetes, però llestes... llestes fins a dir prou. El grup era obligatori perquè substituïa una activitat que es feia com a contra-prestació de la RMI. Eren unes 13 dones d'edats compreses entre els vint-i-quatre i els seixanta i escaig, jo la més gran, el que suposava que era la persona de respecte.

Ja des del primer dia es va marcar la pauta de la llibertat/autonomia/responsabilitat, atès que la puntualitat, l'enrenou i la distracció en converses creuades, o parlar totes alhora, va ser el més cridaner del moment fundacional del grup, pauta que es va repetir, en general, tot i que amb menys intensitat. Vam acordar que seria un dels objectius del grup, de tal manera que aquests van quedar formalitzats com segueix:

- Aprendre a escoltar a una persona i no parlar totes alhora;
- aprendre a no distreure's amb converses creuades;
- ser puntuals a l'entrada i a la sortida; aprendre autonomia i responsabilitat.

Això últim es va explicar davant la petició d'una participant perquè em posés “dura” amb elles. Aquí els vaig exposar que no ho faria perquè eren adultes i no volia tractar-les com a nenes, que havien d'aprendre autonomia i responsabilitat. Aquesta és una primera pauta de relació que marca el context relacional en què es treballa. Davant la dificultat d'entendre aquests conceptes, se'ls van explicar per tal d'aprehendre'ls i poder fer-se càrrec del seu propi aprenentatge. En aquest punt cal fer un parèntesi en relació amb el que s'ha dit més amunt sobre: “no sentir-nos superiors ni diferents com a éssers humans.” Portaré en aquesta ocasió les paraules de Saül Karsz (2007) al respecte, amb la finalitat de subratllar aquest argument: la major injúria que es pot fer als públics de treball social és creure'ls ingenus o fràgils. Això dóna idea de l'omnipotència dels intervinents poc conscients de les seves pròpies debilitats personals i professionals.

En efecte, un treballador social que pensi que les persones no poden comprendre determinats conceptes està caient en aquesta creença assenyalada per Karsz, que són ingenus o ignorants, i res més llunyà de la realitat. Tot el poden comprendre, cal que ens esforcem en això. Com a exemple de l'evolució en l'aprenentatge puc posar el següent: després de Setmana Santa una dona va conceptualitzar l'experiència grupal així: “tu Teresa aquí ets com la Nani?”. Aquesta idea mostra el procés de simbolització que es pot produir en un grup “pretensament” ignorant. Quin significat té la Nani? El d'aprendre a educar fills. En efecte, un dels temes transversals, potser l'únic, va ser el de l'educació, però

no només dels fills, també dels marits i de si mateixes, l'autocura. Mitjançant la reflexió es produïen canvis en la manera de pensar sobre les coses inqüestionables de la seva vida, com per exemple la idea que tenen de si mateixos com a poble singular. Un dia van arribar a la conclusió que no eren tan diferents de les dones d'un poble dels molts que hi ha a Espanya amb costums antics molt arrelats.

I arribats a aquest punt sobre els temes que hem tractat, en destaco un de summament important que va emergir el primer dia i jo vaig deixar al congelador esperant que el grup madurés: la relació entre sogres i nores. El fet que totes dues compartissin el mateix espai suposava una dificultat en la dinàmica del grup; en aquest cas dominava la veu de la sogra que imposava els seus criteris fent callar, vulgui o no, la veu de les nores. En algunes ocasions les nores van fer al·lusió a aquesta coerció i jo vaig seguir els seus gestos i els seus escassos comentaris fent mínimes al·lusions, però sense entrar en el discurs. No és fins a l'última sessió del 22 d'abril quan abordem el tema directament. Aquest últim dia es va començar la sessió amb la idea d'*Educació per a la convivència* i es va parlar de com educar els seus companys, perquè se sentien "criades dels marits", encara que deien que no ho portaven malament, "perquè és així, no hi ha altre remei". Però aquest tema va enllaçar espontàniament amb la veu de dues sogres que assistien al grup, encara que una d'elles estava sola. Aquesta va dir: "les sogres hem de ser sàvies perquè si et portes malament amb les nores..." Aquí veïem una veu preponderant que en un soliloqui podria ser: "em correspon a mi

ser la que dirigeixi i controli aquesta relació". A les preguntes sobre aquesta relació en què l'altra sogra relata el que va haver de passar amb la seva sogra perquè era dolenta (ella se sentia bona, cosa que provoca la hilaritat de les seves nores i de totes les altres), una va dir: "Hem passat molt però ara ja mano jo (...) Amb el temps m'he empoderat (atenció a l'ús del verb!)".

Per concloure breument: hem parlat de la coevolució amb les participants del grup, que es forma en les identificacions i amb la participació afectiva (empatia). Doncs bé, si s'està present i amb distància, mantenint l'atenció flotant es pot posar l'escolta en els sentiments que ressonen en el nostre cor. En l'observadora, molt jove, la seva relació amb la seva sogra; en mi, com a sogra, la meva relació amb les meves nores.

Aquest ha estat el tema emergent des del començament del grup. Així, les últimes paraules d'una sogra, aquella a la qual ens hem referit, van ser: "les sogres volem respecte d'elles, però també les hem de respectar perquè són les dones dels nostres fills i les mares dels nostres néts (...) Però les sogres ens hem de retirar". D'aquesta manera va acabar aquesta sessió. A la tarda el tema em va donar voltes al cap, m'havia tocat. Vaig escriure el següent:

A ellas, a todas las mujeres bravas

*Mujeres suegras, mujeres todas,
aquellas que un día fuisteis, aún más que hoy, bravas.
Mujeres ya privadas del fervor de vuestros hijos
y desprovistas del calor de vuestra prole,
una vez que el fuego del hogar se ha apagado
y el silencio se ha adueñado de los huecos de la casa.
¡Así es! ¡mal que nos pese!
ha llegado el tiempo del retiro
¡dejemos que ellas gobiernen su morada!*

Qualsevol tema de la vida quotidiana ha de ser tractat amb delicadesa, però més aquells en què, fins i tot darrere de les rialles, es percep el dolor de la pèrdua. I tenir clar que som iguals en el que és humà, amb l'única diferència del rol, és un exercici constant de salut professional.

En el títol s'al·ludeix al poder de la paraula perquè la paraula és acció transformadora, la paraula ens involucra, ens compromet i ens indueix a canviar el nostre procedir davant les coses de la vida quotidiana. Són moltes les experiències que he acumulat en aquests anys de treball amb grups en què he pogut comprovar tot el que he portat a aquestes pàgines. Destaco entre altres les següents: la força que tenen les converses reflexives en grup per modificar les nostres prenocions de la realitat, la força de la paraula en l'intercanvi grupal per poder construir pensaments

més propers a la veritat, l'estímul per atrevir-se a pensar i actuar, és a dir, per desenvolupar noves pràctiques de conducta.

I si fóssim més conscients del poder de la paraula no diríem moltes coses, però sí que en diríem algunes. Com a subjectes reflexius diríem les més importants per construir mons diferents, mons sense violència; crearíem nous vincles per unir els nostres esforços en el que més desitgem avui gairebé totes i tots, sense cap dubte: ser més complementaris per poder cooperar, ser més lleials als nostres desitjos; en fi, provaríem de fer realitat allò que va ser la nostra aspiració en el seixanta-vuit: *crear l'home (i la dona) nous*. Potser avui podríem desenvolupar aquesta idea amb continguts més amplis i profunds, és a dir: què, per què, per a què i com volem fer un individu en una societat que hem de renovar, amb un nou pacte sociopolític.

Bibliografia

- FERRATER MORA, J. *Diccionario de Filosofía*. Barcelona: Círculo de Lectores, 1991. ISBN: 978-8434405042.
- HURTADO, José Vicente. textoscirculo.blogspot.com Mèxic: Círculo de Escritores de Puebla, 2010. Data consulta: 18/06/2014. <http://textoscirculo.blogspot.com.es/2010/09/perspectivas-de-esperanza.html>.
- KARSZ, Saül. *Problematizar el trabajo social. Definición, figuras, clínica*. Barcelona: Gedisa, 2007. ISBN: 978-8474327755.
- SENNETT, R. *El respeto*. Barcelona: Ed. Anagrama, 2003. ISBN: 84-339-6197-7.
- STIERLIN, H. *El individuo en el sistema*. Barcelona: Herder, 1997. ISBN: 978-8425419874.
- TERRICABRAS, J. M. *Atrévete a pensar*. Barcelona: Paidós, 1999. ISBN: 978-8449306778.
- ZAMANILLO, T. *Teoría y práctica del aprendizaje por interacción en grupos pequeños*. Tesi doctoral. Publicaciones de la Universidad Complutense de Madrid, 2002. ISBN: 84-669-2434-5.
- (2008): *Trabajo social con grupos y pedagogía ciudadana*. ISBN: 978-8497565684.
- (2011) Directora de *Ética, teoría y técnica. La responsabilidad política del Trabajo Social*. Madrid: Ed. Talasa. ISBN: 978-8496266377.